

סקירות ספרים

יחיד, אידיאולוגיה ומציאות

העלייה השנייה: הרצאות ברל כצנלסון בפני הבחורות הסוציאליסטיות
(1928), ערכו וההדירו: אניטה שפירא ונעמי אביר, הוצאת עם עובד
1990

לאנשי העלייה השנייה שהגיעו לארץ־ישראל מהקיסרות הרוסית בשנים 1904–1914 היה תפקיד מכריע בתולדות ההתיישבות והפוליטיקה היהודית בארץ־ישראל. היו אלה בני נוער רדיקליים שהתבגרו בחלקם הגדול על ברכיה של התנועה המהפכנית ברוסיה בשלהי המאה התשע־עשרה וראשית המאה העשרים, וממנה שאבו את האתוס הפוליטי והמהפכני שלהם. בדרך של הכללה ניתן לומר, שכשם שהעלייה הראשונה היתה תוצאה של הפוגרומים של שנות השמונים ברוסיה הצארית, כך העלייה השנייה היתה תולדה של מהפכת 1905, הריאקציה שבעקבותיה, והמשבר העמוק בקהילה היהודית שנלווה אליהן. צעירים מהפכנים ורדיקלים אלה נשאו איתם לארץ־ישראל דחף של יצירתיות פוליטית, חברתית ותרבותית. הם היו אלה שהקימו את שתי מפלגות הפועלים הראשונות בארץ־ישראל ("הפועל הצעיר" ו"פועלי ציון"), כשם שהם אלה שכבר לפני מלחמת העולם הראשונה ייסדו את שתי ההסתדרויות החקלאיות בגליל וביהודה, שבהן עוצבה במידה מרובה דמות דיוקנה של הסתדרות העובדים בארץ־ישראל. אף את רעיון ההגנה העצמית ואת עיצובו וגיבושו של הכוח הצבאי העברי בארץ, שאת גרעיניהם יש לראות בארגון "השומר", יש לזקוף במידה רבה לזכותם, וגם את ראשיתה של הפובליציסטיקה והעיתונות, הן הפוליטית והן הספרותית הארצישראלית. כל זאת, לצד פיתוחן של צורות התיישבות יהודיות חדשות, המיוסדות בעיקרן על משקים קולקטיביים ומשפחתיים, מזה, ויצירת ערכים חדשים, כדוגמת ערך העבודה, ההגשמה העצמית ועוד, מזה.

אולם התבוננות קפדנית יותר תגלה, שמנייה מעין זו של הישגי העלייה השנייה אינה חד־משמעית. כך, לדוגמא, הארגונים שהקימו בני העלייה השנייה לא היו מיוסדים על אחדות פנימית, ואת הקמתם של ארגונים המיוסדים על אחדות פנימית, כדוגמת ההסתדרות הכללית, יש לזקוף בראש ובראשונה

לזכותם של אנשי העלייה השלישית. יתרה מזאת: הנורמה שאפיינה את בני העלייה השנייה היתה חוסר משמעת ואינדיווידואליזם, הגובלים לפעמים עם אנרכיה, פשוטה כמשמעה. די להיזכר באישים כ"ח ברנר או א"ד גורדון, שהיו מורי הדרך של עלייה זו, על מנת לעמוד, ולוא במקצת, על צביונה הספק אינדיווידואלי ספק אנרכיסטי. כאלה הם פני הדברים אף מבחינה אידיאולוגית. קשה לגלות בקרב בני עלייה זו עקיבות אידיאולוגית.

למעשה, קורותיה של תנועת הפועלים הארצישראלית עמדו בשנים 1905-1914 לא בסימן התעצמות, כפי שקיוו מייסדיה, אלא דווקא בסימן מרד ובחינה מחדש של ערכים, לצד חיפוש אחר התחדשות אידיאולוגית מלווה בביקורת עצמית. לעובדה זו היה ער אף ברל כצנלסון, כשציין בעצרת לרגל חצי היובל לעלייה השנייה בפתח תקווה, ב"ח בניסן תרפ"ט, שהישגיה של העלייה השנייה נבעו בראש ובראשונה מהיותה

מרד – לא נגד שיעבוד מלכויות, לא נגד עריצות בית רומאנוב, גם לא נגד סדרי החברה בכללם, אלא בתנועה שבה נולד הדור הזה, בתנועה הציונית, באינטליגנציה היהודית, בספרות העברית – מרד [...] בכל שטחי החיים.

מתמת אופיו זה מצא המרד את גילומו, לדעת כצנלסון, לא במוסדות ובארגונים, אלא בעיקר בהעשרת "תוכן הציונות". זאת, על ידי יצירת ערכים חדשים מבחינה לאומית. מבחינה חברתית הוא התבטא בעקירת מושגים רקובים ושילובה של הדרישה לצדק חברתי במסכת העשייה הלאומית.¹ ואכן, בהרצאות שנשא על תנועת הפועלים ב"1944 הוא אף חידד תפיסה זו:

[...] הם מרדו קודם כל בציונות עצמה, כמו שהיא [...] שאף היא אינה אלא עניין לדיבורים. אף היא אין בה שום מעשה של גבורה, אף היא אין בה נכונות להסיק את המסקנות האחרונות. וכשם שהנכונות לעלות ארצה ינקה מהרצון להסיר מעליהם את אבק החיים ההם, כך גם ינקה עלייתם מתוך שלילה גמורה של הציונות כמות שהיא.²

רק טבעי הוא לכן שאופיה, ייחודה ומורשתה של עלייה מעין זו, שאנשיה הטביעו את חותמם במשך עשרות שנים על היישוב בארץ-ישראל בשנות ה"מדינה בדרך", כמו גם על המדינה גופה, יהוו נושא בו יתחבטו הן היסטוריוני-נים והוגי דעות, והן אידיאולוגים ומחנכים, ובהם גם אנשי העלייה השנייה. האיש שראה עצמו מוסמך לתת דין וחשבון מקיף וממצה על חווייתה, וגם להעיד

1. ראה ב' כצנלסון, "נס העליה השנייה", בתוך ב' חכם (עורכת), העליה השנייה, תל-אביב תש"ז, עמ' 11-14, ובמיוחד עמ' 12.
2. ב' כצנלסון, "פרקים לתולדות תנועת הפועלים", כתבים, כרך יא, תל-אביב תשי"ג, עמ' 110 (להלן: ב' כצנלסון, פרקים).

על לבטיה ומשמעותה, היה ברל כצנלסון, וכך ראוהו אף חבריו לעלייה השנייה. ואכן, כמו שמדגישה אניטה שפירא בדברי המבוא למהדורת ההרצאות שלפנינו, לא קמו מקרב אנשי עלייה זו מערערים על אופן תיאורם או הערכת פועלם כפי שהעלם כצנלסון.³

בעיית הערכת מפעלם של אנשי העלייה השנייה ותיאור תולדותיו של 'נס העלייה השנייה', כניבו של ברל כצנלסון, חריפה במיוחד אם נזכור, שאין הם פועל יוצא מגודלה המספרי של העלייה השנייה. ככלות כל, לעומת מיליון יהודים בקירוב שיצאו מהקיסרות הרוסית לארצות-הברית, רק בין עשרים לשלושים אלף איש עלו לארץ-ישראל, ולא את כולם ניתן למנות מבחינה אידיאולוגית או סוציאלית כבני עלייה זו. שכן, כפי שציין ' סלוצקי בחיבורו מבוא לתולדות תנועת העבודה הישראלית, מושג "העלייה השנייה" הוא בעל שני מובנים: מובן אחד כרונולוגי, ומובן אחר – אידיאולוגי-סוציולוגי. כך, בעוד שמבחינה כרונולוגית אנו קוראים "עלייה שנייה" לכל העולים שבאו ארצה בשנים 1904–1914, הרי שמבחינה סוציולוגית-אידיאולוגית המונח מציין שכבה מיוחדת של עולים. אלה היו ברובם אנשים צעירים, שנשאו עמם השקפות לאומיות וחברתיות מיוחדות, וביקורת חריפה על קודמיהם בני העלייה הראשונה. בכואם לארץ עמדה בראש מעייניהם השאיפה לשינוי המציאות בארץ ובמושבות. זאת, בראש ובראשונה על ידי מאבק לעבודה עברית, שמירה עברית וצורות התיישבות חדשות. על יסוד אבחנות אלו מבחין סלוצקי בשלושה זרמים של עולים לארץ בתקופת העלייה השנייה: האחד היה זרם הצעירים שנשאו באמתחתם אידיאולוגיה חברתית ייחודית. השני – יהודים שעלו לארץ מנימוקים דתיים מסורתיים, ושבהגיעם לארץ הצטרפו ליישוב הישן דווקא. והשלישי – אותם עולים בעלי הון זעיר או רב, שמבחינה סוציאלית קרובים לטיפוס העולה בן העלייה הראשונה.⁴

מעבר לבעייתיות זו של סיווג עולי 1904–1914 יש להעיר, שכל נסיון להבין את מקורות השפעתם וחשיבותם של אנשי העלייה השנייה חייב להתייחס אף ליחס ההפוך כמעט שבין מקומם בקורותיה של הציונות ושל היישוב לבין מספרם המועט. בהקשר זה די לזכור, כי סקר שנערך ביפו ב-1912 העלה, כי מספר העולים דרך נמל זה היה זהה בדיוק למספר היוצאים דרכו את הארץ. לאור מורכבות זו מובנת איפוא הידרשותו האינטנסיבית של ברל כצנלסון לשאלת מקורותיה, מפעלה ומשמעותה של העלייה השנייה. מעבר להידרשויות מצומצמות לרגל אירועים אלו או אחרים, או לרגל עצרות חג למיניהן, התמודד ברל כצנלסון פעמיים עם בעיית תיאורה והערכתה של העלייה השנייה במסגרת

3. ראה, "העלייה השנייה": הרצאות ברל כצנלסון בפני הבחורות הסוציאליסטיות, תל-אביב 1990 (להלן: ב' כצנלסון, העלייה השנייה), עמ' 8.

4. ' סלוצקי, מבוא לתולדות תנועת העבודה הישראלית, תל-אביב 1973, עמ' 146–147.

מקיפה. בפעם הראשונה היה זה בסידרת הרצאות שנשא ב־1928 בסמינריון הארצי הראשון של תנועת הנוער "הבחרות הסוציאליסטית"; והשנייה – בסמינריון של המשמרת הצעירה של מפא"י ב־1944, חודשים ספורים לפני מותו. בהרצאותיו אלו הסתייג ממה שאמר בפני "הבחרות הסוציאליסטית", בשל האופטימיות היתרה שהיתה בדבריו, לדעתו. בכלל, סידרת ההרצאות הראשונה לא זכתה לטיפול אוהד מצד ברל כצנלסון, והופצה במספר מצומצם של העתקים בשתי מהדורות הקטוגרפיות. ספק אם הקהל הרחב היה מתודע אליהן ללא הוצאתן לאור במהדורה המהודרת, המאוירת והמוערת שלפנינו.

אין זה מענייננו להידרש להבדלים שבין שתי סדרות ההרצאות, ודי אם נציין, שסידרת ההרצאות השנייה נישאה מתוך פזילה אל ההווה. היו אלה ימים שבקרב הנוער האינטלקטואלי של מחנה העבודה נתחזקה הנטייה להשמאלה. זאת, בין השאר, כתוצאה מעמידת הגבורה של מגיני סטאלינגרד בפרט, ועמידתה ההירואית של ברית-המועצות בכלל, מול הדורס הנאצי. ברל כצנלסון חש עצמו מחויב להילחם בנטיות אלו, שאיימו על אחדותה של תנועת העבודה, אחדות שתמיד עמדה בראש מעייניו. כאן טמון איפוא ההסבר לאופיים הפולמוסי והמופשט של הרצאות אלו. פעמים רבות בלהט הפולמוס לא נזקק ברל כצנלסון לתיאורן של עובדות. חודו של הפולמוס כוון נגד המארקסיזם, אם בגירסתו המארקסיסטית הכללית, ואם בגירסתו הברוכוביסטית, שאימצוה בעיקר "פועלי-ציון". ואילו ההרצאות בפני "הבחרות הסוציאליסטית" נישאו בימים שהעתידי בישר טובות לתנועת העבודה הארצישראלית. המשא ומתן לאיחודן של שתי מפלגות הפועלים הגדולות, הפועל הצעיר ואחדות העבודה, היה בעיצומו. מפעל האחדות שכצנלסון חזה ופעל רבות להגשמתו נראה כעומד לפני הגשמה. כלומר, ההרצאות ב־1928 נישאו על ספה של התגשמות חזון האחדות והתחלתה של תקופה חדשה, כביכול. משום כך, כפי שמציינת שפירא בדברי המבוא, היו הרצאות אלה "מצד אחד כחינת סיכום ראייתו ההיסטורית של ב' כצנלסון את דרכה של תנועתו. מצד אחר, הן שיקפו במידה רבה את ניסיונו האישי של ב' כצנלסון בימי העלייה השנייה, שהוצג כחווית הדור כולו."⁵

ואומנם, שני היבטים אלה הניעו את ברל כצנלסון לעצב את קורותיה של העלייה השנייה בהרצאות שלפנינו. האחד – הרצון להאיר את חזונו הציוני והחברתי, דווקא ברגעים שנדמה היה שהוא מתקרב למימושו; ולצדו – השאיפה לספק תיאור אותנטי "לחויית הדור כולו" – כמובן, כפי שהוא עצמו חווה אותה. שהרי בסופו של חשבון, הרצאות אלו, בניגוד להרצאות מ־1944, ניתנו בסמיכות זמן הן לחויית העלייה וההשתרשות, שהיו ב"סימנו של הטרג'י", והן למיסודם והגשמתם של מפעלים ורעיונות, כדוגמת התעצמותה של ההסתדרות ואיחוד מפלגות הפועלים לתנועה המונית. משום כך בהרצאות אלה שולטת

הנימה האישית והווידויית, ההולכת וגוברת כל אימת שכצנלסון מנסה לשרטט את הפרופיל הרוחני והתרבותי של בני העלייה השנייה מזה, ואת מעקשיה של המציאות שאיתם היה עליהם להתמודד, מזה.

כתוצאה ממעורבותו האישית העמוקה נושאים תיאורו והערכתו של ברל כצנלסון את העלייה השנייה אופי של תיאור תהליך התפתחות אורגני, הנובע מכוחם של גורמים פנימיים, ובשום פנים ואופן לא כתיאור תהליך של יבוא רעיונות מבחוץ ויישומם בארץ. הנחת היסוד של ההרצאות שלפנינו היא, שדווקא "יבוא" תיאוריות, ותהיינה אלה מארקסיסטיות או פופוליסטיות, ונסיון להשרישן בסלעי המציאות הארצישראלית, הוא שעייב את הישגיה של העלייה השנייה. כך, לדוגמא, מסכת הרעיונות הברוכוביסקיית, שעוצבה בספירה תרבותית וחברתית שונה מזו הארצישראלית, היא זו שעייבה, אליבא דברל כצנלסון, את התערותם של אנשי פועלי-ציון בארץ-ישראל. בדומה לכך, האתוס הפוליטי והנצחנות הפוליטית שנשארו איתם מעולמה של התנועה המהפכנית הרוסית, הן שעמדו כמכשול בדרך לאיחודן של שתי מפלגות הפועלים, הפועל הצעיר ופועלי-ציון, הקרובות כל כך זו לזו מבחינות רבות.

לגירסתו של כצנלסון, שלא האמין בכוחן של "אידיאות" ערטילאיות אלא רק באותן "אידיאות" שמקור נביעתן הוא כור ההיתוך של המציאות הקונקרטיית, הרי רק כאשר זו כפתה עצמה על אנשי העלייה השנייה, באה כמו מאליה ההתקרבות הבלתי נמנעת בין מפלגות הפועלים, ואיתה הלכו ונתרבו סימני האחדות – תהליך שאכן התממש, אליבא דברל כצנלסון, רק בסוף שנות העשרים. ברוח דומה, אף צורות ההתיישבות, בין אם על פי דגמים קולקטיביים-טיים או משפחתיים, והערכים שהעלו ונשארו בני העלייה השנייה, לא היו כפי שמתארם ומעריכם כצנלסון, אלא פועל יוצא של גידול טבעי ותהליכי השתרשות והתערות בארץ-ישראל. היות שלפנינו התפתחות אורגנית אבולוציונית, רק הגיוני הוא שברל כצנלסון מאמין, שתיאור כן ואמין של תהליכים אלה יהיה בו כדי לגלות את "החשיבות הגדולה הלאומית והסוציאליסטית" של תנועת העבודה הארצישראלית. דהיינו, אין ברל חותר לגילויין של תמורות מהפכניות כלשהן. נהפוך הוא, מטרתו היא בראש ובראשונה חישוב "שורשיה" [של תנועת העבודה הארצישראלית – ש"ר] בתוך ההיסטוריה הישראלית ובתוך ההווי של הדורות האחרונים". שהרי כיאה לתפיסה אורגניסטית-אבולוציונית מעין זו, רק על יסוד הכרת שורשיו של תהליך השינוי והרציפות יכולה, לגירסתו של כצנלסון, תנועה צעירה כתנועת העבודה הארצישראלית, שמתבעה אינה הולכת ואף אינה יכולה ללכת בדרכים סלולות, להוסיף ולחתור אל יעדה.⁶ דברים אלה מכוונים, מן הסתם, בעיקר אל המשא ומתן דבר איחודן של מפלגות הפועלים הארצישראליות, הפועל הצעיר ואחדות

העבודה.

על מצע אמונתו זו של כצנלסון בכוחה הכופה של המציאות הקונקרטית, מובנים המקום והערך שהוא העניק ליחיד ולאישיות בעיצוב ההיסטוריה של תנועת הפועלים הארצישראלית בפרט, ובתולדות האנושות בכלל. כפי שצוין לעיל, הוא ראה את ייחודה של העלייה השנייה בהיותה מרד בהווי היהודי כולו; אולם בכך לא די, והוא מסמן קו סגולי נוסף במרד שנשא את "נס העלייה השנייה": זהו מרד ביהודי עצמו, בהשלמה שלו עם חיי אוויר ובטלה.⁷ הווי אומר: מרד שמגמתו בסופו של חשבון היתה פנימה, אל נבכי אישיותו של היחיד.

משום כך ראה כצנלסון את הניגודים האידיאולוגיים בין מפלגות הפועלים הארצישראליות הראשונות, הפועל הצעיר ופועלי-ציון, כניגודים טפלים בלבד, שמקורם בהעתקתן של הפלוגות מן הגולה לארץ-ישראל. בגולה, סבור כצנלסון, הוויכוח האידיאי לא היה בחינת הכנה לעשייה אלא תחליף לה. מכאן אף נגזר, לדעתו, אופיו הסכולסטי של הוויכוח האידיאולוגי בין מפלגות הפועלים היהודיות. ברוח זו כותב כצנלסון בהתייחסו לרעיון מלחמת המעמדות מזה, ולרעיון השמירה מזה, של מפלגת פועלי-ציון:

למעשה היו "פועלי-ציון", מהימים הראשונים של בואם לארץ, הראשונים לארגון היישוב. הם היו החלק היותר ער אולי לזה בתנועת הפועלים. כמו כן אין אני יודע מה אמרה התיאוריה בשאלת השמירה. התיאוריה המאוחרת של "פועלי-ציון" [שבאה לידי ביטוי בעמדתה של משלחת פועלי-ציון לארץ ב-1920 - ש"ר] התייחסה לזה כמו שובניזם. למעשה זה [השמירה - ש"ר] היה מעשה ידם של "פועלי-ציון" ברובו. זה מראה באיזו מידה דרך הפועלים בארץ-ישראל אינה תלויה באותם הצווים האידיאולוגיים אשר הם מביאים אותם מן הגולה. או שאותם הצווים הולכים ונשברים או שהם לאט הולכים ומסתגלים למושגים אחרים ומכניסים אותם לתוך הפורמולות הישנות תוכן חדש.⁸

בארץ-ישראל עמדו לפני אנשי העלייה השנייה שפע אתגרים, והמעשה החלוצי של היחיד היה חלק מההווי היומיומי. לפיכך, לדעת כצנלסון, סופם של הניגודים האידיאולוגיים שהורתם הגולה, לכלות. דרך המלך של תנועת הפועלים בארץ, שביסודה המעשה החלוצי, מובילה איפוא לקראת אחדותן של המפלגות שמקורן והורתן בגולה. התהליך ההיסטורי של ארץ הגירה, כפי שמציירו ברל כצנלסון, הוא תהליך של הטמעת גל עלייה אחד בזה שקדם לו, "ומי שאינו נכנס לכור המצרף הזה הולך ונשכח מן החיים".⁹

7. שם, עמ' 45.

8. שם, עמ' 84.

9. שם, עמ' 155.

ברם, למרות שברל כצנלסון מיעט בערכה של התיאוריה האידיאולוגית, הוא הכיר ואף הירבה לתת את דעתו על ערכן ומשמעותן של השפעות תרבותיות וחברתיות שמקורן ברוח התקופה. יתר על כן, אותן השפעות, שנתבטאו במאוווי הדור, בשאיפות הגאולה שלו, בלהט המהפכני ובדחף הפעולה, נראו לו עיקר. בנסיון לישם בארץ דוקטרינות פוליטיות, דיאגנוזות ופורגנוזות, ראה לא יותר מנסיון לסגל את התיאוריה ל"דיסקוסיה" – נסיון שנועד לא יותר מאשר להשיג לגיטימציה לתנועת הפועלים הציונית בטרקליניה של התנועה הסוציאליסטית העולמית. כללו של דבר, בעוד שברל כצנלסון פקפק, ואף הטיל חשד, בערכה של שלימות אידיאולוגית, הוא ראה בחוויית החיים את היסוד ליצירת השקפת עולם. זאת באשר השקפת העולם צומחת באופן אורגני מהמציאות הקונקרטית. לכן רק האידיאולוגיה שצומחת בדרך זו יכולה, לדעתו, לשמש גם בסיס מוצק לפעולה, וגם הצדקה ערכית לה.

תפיסות אלו על מקומו של היחיד ועל תפקידה של המציאות בעיצובו של המעשה האנושי, הן אלו שאיששו את הכרתו של כצנלסון בייחודה של תנועת הפועלים הציונית. הוא האמין, שאת תנועת הפועלים הציונית אין להסביר ולהעריך על פי אמות המידה המקובלות, או כלשונו – על-פי "שבלונה" איוושהי. מכאן גם סירובו לקבל את התפיסה הדטרמיניסטית בגירסתה המארקסיסטית, שמצא את ביטויו האימננטי המובהק בתפיסת ה"אף-על-פי-כן" הכמורברנית שלו. על פי גירסה זו, אין תנועת הפועלים הארצישראלית פועלת מתוך היענות לאיזושהו כורח היסטורי. נהפוך הוא. היא עונה מרצונה לדרישותיה של המציאות הקונקרטית. זאת, על מנת להגשים את היעדים החברתיים, הלאומיים והמוסריים שהציבה לעצמה בצורה וולונטרית. יתר על כן, לדעתו, בניגוד לתפיסות המסורתיות המקובלות על רוב המפלגות הסוציאליסטיות, במוקד שאיפותיה של תנועת הפועלים הארצישראלית עומדת דווקא הדאגה ליחיד, ולא למעמד.

בזיקה לשלילת הדטרמיניזם המארקסיסטי והעצמת חשיבותו של היחיד בעיצוב מהלכיה של ההיסטוריה, יש לחפש את שורשי הערצתו של ברל למיכה יוסף ברדיצ'בסקי. לטענתו, היה ברדיצ'בסקי בין יחידי הסגולה שהשכילו להבין, שאת הפתרון לבעיית העם היהודי, ובעיקר לבעייתו האישית של היהודי, יש לחפש לאו דווקא בתיאוריה.

זה היה האיש [ברדיצ'בסקי, ש"ר] אשר מעולם לא הטיף לציונות, אשר מעולם לא הטיף לכלום, הוא להיפך, עמד כאחד הכופרים הגדולים, כפר גם במסורת, בהסתמכות על העבר וגם לא האמין בהגשמה הציונית – אם כי הוא היה אחד המעטים אשר הבין את היסוד הקרקעי הטריטוריאליסטי בציונות. ברשימותיו המלאות נכאים, ספקות, הוא היה כבר מציין את האסון הגדול של הציונות, שהיא לא קשרה את גורלה עם גורל הפרט, עם ההגשמה

של היחיד [הדגשה שלי – ש"ר].¹⁰

גם בהרצאותיו "פרקים לתולדות תנועת הפועלים" (1944) הירבה ברל כצנלסון להטעים את מקומן וחשיבותן של מודעותו, שאיפותיו והתגייסותו של היחיד בעיצוב המעשה ההיסטורי והפוליטי. זאת, אגב התעלמות כמעט מוחלטת מכוחם של תהליכים סטיכיים בתהליך ההתהוות ההיסטורית, כמקובל בתיאוריה המארקסיסטית. התפתחותה והתהוותה של תנועת הפועלים הארצישראלית שימשה לו הוכחה לכך. ככלות הכול, מקורה האנושי של תנועת הפועלים הארצישראלית הוא בבורגנות הזעירה, ונדירים מאוד היו בקרבה בני פרולטריום, שהרי אלה

לא קיבלו חינוך יהודי או השכלה כלשהיא, שזה יאלץ אותם לבוא לארץ מתוך הכרה, ואם לא היתה הכרה להגיע לארץ-ישראל, אז כמובן – אמריקה וארצות אירופה היו פתוחות יותר, והיה הגיוני, רציונלי יותר להגר לשם.¹¹

בהקשרי מחשבה אלו יש לחפש אף את ההשפעה שספג כצנלסון ממשנתו של א"ד גורדון ומאלמנטים מסוימים ממשנתו של הסוציאליזם האוטופי, השם את יהבו על הרצון המוסרי של היחיד דווקא. והדברים אמורים הן ביחס לשלילת הסוציאליזם הדוגמטי, והן בתפיסת הגאולה (אף זו של החברה והעם), כתהליך שראשיתו ביחיד דווקא. ואומנם, בהתייחסו לא"ד גורדון ולהתנגדותו של זה לאיחוד הפועל הצעיר ופועלי-ציון, עמד כצנלסון בהדגשה רבה על התנגדותו החריפה של א"ד גורדון למפלגתיות בכלל, ולסוציאליזם המדעי, המכני לדעתו, בפרט.

הפורמולה שלו היתה רחוקה מכל סוציאליזם. אבל אצל שום איש בציונות, אצל שום סופר ומעט מאד גם בספרות הסוציאליסטית יש מאמרים כאלה אשר כולם נובעים מפאתוס ריבולוציוני כל-כך גדול והתקוממות נגד אי-שוויון. אבל גורדון הלך מזה הלאה. בזה הוא התחיל. במידת התעמקותו הוא נגע בנפש הפרט והוא הרגיש שתחיית האומה אינה יכולה להיות תחייה של קולקטיב בכלל, כי אם קשורה עם תחיה תרבותית המתהווה בנפש כל יחיד.¹²

דברים מפורשים בהקשר זה כתב כצנלסון בהתייחסו לאיחוד מפלגות הפועלים הארצישראליות. אומנם הוא, כצנלסון, הכיר בערכה של התיאוריה המארקסיסטית כתגלית חשובה להבנת ההיסטוריה בכלל, ותהליכים חברתיים בפרט. אולם

10. שם, עמ' 41.

11. ב' כצנלסון, פרקים, עמ' 26.

12. ב' כצנלסון, העלייה השנייה, עמ' 68.

הוא סבר, ש"אצל תלמידיו של מארקס לא פסקה התנוונות בנידון זה". זאת, אם בדרך של וולגריזציה של האידיאולוגיה של הברוך של קידושה. כתוצאה מכך החלו מפלגות הסוציאליזם-מקרטיה באירופה, לדעתו, לקבל צורה של "כנסיה דתית, אשר לה 'שולחן ערוך', דוגמות דתיות, נוסח ידוע", וכדומה. את פריה של התפתחות זו יש לראות, אליבא דברל כצנלסון, בראש ובראשונה בכשלונן של מפלגות אלו במלחמת העולם הראשונה. לעומת זאת, תנועת העבודה הארצישראלית התפתחה, לדעתו, מתוך היענות למצביהם הקונקרטיים של הפועל היהודי בארץ-ישראל, של ארץ-ישראל ושל העם היהודי, ולא מתוך גזירה אנליטית מדוגמה נתונה אפריורית. ואכן, רק על גבה של תובנה זו יש לדעתו של כצנלסון לנתח את מצע האיחוד של פועלי ארץ-ישראל.¹³

במשאו "דרכי לארץ" מציינן ברל כצנלסון, שהפעל הצעיר (בטאונה של מפלגת הפועל הצעיר), בניגוד להמעורר של י"ח ברנר, מעולם לא משך את לבו, כאשר היה "עיתון משונה מאוד". אולם פעם הוא נתקל ברשימה של מחבר עלום שם, שהיתה חתומה בשלושה כוכבים, והיא משכה את התעניינותו. רק לאחר זמן נודע לו שהיתה זו רשימה מפרי עטו של א"ד גורדון. כותרתה היתה "פתרון רצינוני – וחלום שאין לו פתרון". על פי תוכנה של הכתבה וסגנונה חש כצנלסון מיד עם קריאתה, כי מחברה הוא "איש ארצישראלי", בדיוק כפי שהוא מחפש. עיון ברשימה זו יש בו כדי ללמדנו, שמה ששבה בה את לבו של ברל היתה פנייתו האקסטטי של גורדון אל הקורא, פנייה שמקורה באמונה נחרצת, שחורבן הארץ וחורבן האדם אחד הם. שהרי גם האדם היהודי וגם הטבע הארצישראלי משקפים את החורבן שחוללה הוויית הגלות. מכאן, גורס גורדון, גודל האסון; אך מאידך גיסא, כאן נמצא אף שביב התקווה לחיים חדשים. את שורשיה של תקווה זו הוא מצא לא במהפכה חברתית, וקל וחומר לא במדינית, אלא במהפכה שראשיתה בחיי היחיד היהודי בארץ, ובעבודה לשם החיים, שבהם רואה גורדון את הנקודה הארכימדית במאבק לגאולה.¹⁴

אולם מעבר לשלילה העקרונית של הדרטמיניזם המארקסיסטי סבר ברל כצנלסון, שגם אם אפשר להחיל על עמים ותנועות מערכת חוקים וכללים איוושהי, המאפשרת חיזוי של כיווני התפתחות, הרי שאין להחיל מערכת זו על העם היהודי. ממילא מובן שגם תנועת הפועלים הארצישראלית, האמורה לכונן חברה יהודית חדשה החיה על העבודה, ובעיקר על עבודת האדמה, ולמסד צורות התיישבות חדשות, איננה מתאימה לשום מערכת של כללי התנהגות של תנועות פועלים אחרות. משום כך, טען כצנלסון, אל לה לתנועת הפועלים הארצישראלית למוד את עצמה על הישגיה או מחדליה על פי אמות מידה שאולות ממפלגות פועלים אחרות בעולם. ובהקשר זה הוא אף מנה בה מספר

13. ראה שם, עמ' 135-146.

14. ראה ב' כצנלסון, "דרכי לארץ", כתבים, כרך ה, עמ' 392 ואילך.

תכונות מאפיינות. בין אלה הוא ציין את "המקור האנושי" שממנו היא באה, אשר אינו המקור האנושי הרגיל של תנועות הפועלים בעולם. שהרי, בעוד שאיש מעמד הפועלים בעולם הוא בן מעמד האיכרים שנשמטה קרקעו, הרי שבמקרה היהודי אין לפנינו בן כפר, ולרוב אף לא בן בעל מלאכה, אלא בן המעמדות המתווכים, שעמדותיהם הכלכליות הלכו ונהרסו במשך שני הדורות האחרונים, והם אלה שהתחילו להוות את הפרולטריון היהודי בעולם.¹⁵

כצנלסון מזכיר גם את המעבר מהעיר לכפר, כשכוונתו לעזיבת המושבות והערים ביהודה והליכה להתיישבות חקלאית בעיקר בגליל, ולצמיחתה של הפעולה הקואופרטיבית. אומנם הוא מודע לעובדה, שתופעות דומות לאלה קיימות אף אצל מפלגות פועלים אחרות בעולם, אך הוא סובר, שהמעבר מהעיר לכפר בתור "חזיון כללי" הוא בלתי ידוע בהן.¹⁶ כן הדבר בנוגע לרעיון הקואופרציה. עד שלהי המאה התשע-עשרה נלחמה תנועת הפועלים האירופית בעיקר בשדה המאבק הפוליטי והמקצועי, ו"אם בארצות אחדות היתה כבר התחלה של פעולה קואופרטיבית, הרי הדבר הזה כמעט שלא היה קשור עם תנועת הפועלים הרשמית". לכל היותר הוא היה עניינה של קבוצת אינטלקטואלים. יתר על כן, בחלקים רחבים של תנועת הפועלים העולמית "היה יחס שלילי גמור לכל יצירה משקית קואופרטיבית בתור פתרון לאיזו שהן שאלות". לעומת זאת, רעיון זה, בכוח ובפועל, ליווה, אליבא דברל, את תנועת העבודה הישראלית עוד מראשיתה,

[ו]עם התהוות התנועה, עם התאזרחותה בארץ הלכו הדברים האלה הלך וגבור ותפסו את המקום היותר ניכר בכל תנועת הפועלים והם גם הטביעו את חותמם על האופי של הפועל בארץ.¹⁷

בזיקה להידרשות זו אל ייחודה של תנועת הפועלים הארצישראלית עומד כצנלסון בהדגשה מרובה על העזרה ההדדית כקו האופי הייחודי ביותר שלה. הוא מכיר בכך, שהעזרה ההדדית תופסת מטבעה מקום חשוב אף בתנועות פועלים אחרות בעולם. אולם, הוא מטעים, לעולם אינה תופסת מקום בתורת חלק אורגני ובלתי נפרד מהפרקסיס או מהתיאוריה, כפי שהיא נגלית בתנועת הפועלים הארצישראלית. בהקשר זה הוא מנה הבדלים משמעותיים ביותר בין תנועת הפועלים העולמית לבין תנועת הפועלים הציונית אף בתחום האידיאולוגי. גי. אלה קשורים בעיקר בזיקה שבין תנועת העבודה הארצישראלית לבין המפעל של שיקום פני האומה. אנחנו, מסביר כצנלסון,

15. ב' כצנלסון, העלייה השנייה, עמ' 19.

16. ראה שם, עמ' 19-20.

17. שם, עמ' 20.

גדלנו בארצות כאלו, אשר המומנט הלאומי לא תפס בהן מקום גדול בכלל. הפועל הארץ-ישראלי הוא, למשל, חניך הסוציאליזם הגרמני והרוסי. שם היתה האידיאולוגיה של תנועת הפועלים רחוקה מהתחשבות רצינית עם השאלות הלאומיות. [...] אם בקרבת הפועל היהודי היתה תנועה לאומית כמו הפולנית, לא היתה לה שום השפעה אידיאולוגית על הפועל היהודי. הפועל היהודי התייחס בכבוד למלחמה הלאומית של הפועל הפולני, אבל לגמרי לא הושפע ממנו. בשעה שמפלגת פפ"ס היתה חשודה על תפיסה לאומית, [...] הנה תנועת הפועלים היהודית שנמצאה בקרבתה ונפגשה בכל יום עם פפ"ס, לא קיבלה ממנה את כל התכונות האלו ונשארה מושפעת באידיאולוגיה בימים האלה מהס"ד הרוסית, שהביטה על זה כעל דבר העומד למכשול למלחמה המעמדית וכדבר המעיד על שלטון של מושגים ריאקציוניים [...] ובתוך מעמד הפועלים הזו צמחה תנועה אשר מראשית היותה וכל ימי היותה היתה לה התחושה הלאומית הכי חריפה, הכי רצינית והכי מפעילה, היתה זאת תנועת הפועלים היהודית בארץ-ישראל.¹⁸

גם קווי ייחוד אלו מצאו ביטויים בהתנגדותו העקרונית של כצנלסון לאימוץ אורחות מחשבה מארקסיסטיים, ולוא גם בגירסתם הברוכוביסטית. הוא גרס, שבארץ-ישראל מתהווה ישות פוליטית וחברתית חדשה, המבוססת על הנסיון האישי המשותף לבוניה. ברור מאליו, שבמסגרת זו חווייתו של היחיד אינה דבר של מה בכך. ואכן כצנלסון מקדיש לתנאי חייו ולמצבו הקיומי של היחיד מקום רב מזה המקובל בכתובת תולדותיה של מפלגה או תנועה, קל וחומר של מפלגה סוציאליסטית. כך, למשל, רבים ממפעלותיה של העלייה השנייה הינן לדעתו פועל יוצא מצורת חייו הפרטיים של הפועל, שציינה אותם "היתמות הגדולה". הפועל

נקרע מביתו, ממשפחתו ומעיירתו, בא לארץ ולא רק החליף ארץ אחת בארץ אחרת אלא גם החליף את מעט החיים האינטימיים, את המשפחתיות החליף בסביבה זרה. לא רק ביחס הציבור הזר, כי אם גם בתוך ציבור הפועלים, הבדידות והיתמות היתה רבה יותר מאשר בזמן המאוחר. ושנים רבות עברו עד שהתחילה מן הציבור המפוזר להתגבש קרבה אנושית פנימית.¹⁹

ברוח זו הוא דיבר אף כעבור כעשרים שנים:

נוסף לבדידות הסוציאלית והאידיאולוגית אשר בה חי הפועל הארץ-ישראלי לגבי היישוב הקיים בארץ, נוספה לו אותה בדידות אישית, אשר אולי אפשר

18. שם, עמ' 21.

19. שם, עמ' 61.

לתאר אותה בביטוי של משורר של ימינו: "כולנו יחד בודדים". זאת אומרת: גם ההתלכדות היתה של אנשים אשר עם היותם יחד היו כולם בודדים.²⁰

גם בהקשר זה חשוב להדגיש, שברל כצנלסון מוצא את אחת מתרומותיה המשמעותיות ביותר של מפלגת אחדות העבודה בתיקון חיי היחיד ולא דווקא, או בעיקר, בתחום הפוליטי או החברתי. בסכמו את הרצאותיו בפני "הבחרות הסוציאליסטית" ב־1928, הוא אומר:

[...] איך שלא נראה מה שהיתה "אחדות העבודה" במובן הפוליטי לארץ־ישראל בכלל, מה שהיא נתנה לנו בחו"ל, היא נתנה לחבריה קודם כל את אותו הסיפוק המוסרי, היא נתנה לחברים דבר מה שמחסורו הפריע להם קודם לחיות. קשרו קשרי ידידות חדשים, רציניים, לא אופיציאליים, לא מלאכותיים, כי אם ידידותיים אמיתיים. ואפשר שבמובן האישי היה זה אולי התשלום היותר גדול בעד כל היסורים של יצירת "אחדות העבודה".²¹

הבעיה המרכזית המעסיקה איפוא את הגיונותיו של כצנלסון בהרצאותיו בפני "הבחרות הסוציאליסטית", בהתייחס לקורותיה של תנועת הפועלים הארצישראלית, היא בעיית היחס שבין החיים והאידיאה. זאת באשר אידיאה אין משמעה, לדעתו, מסכת הגיונית וסדורה אפרורי. נהפוך הוא. האידיאה אינה אלא מחשבה היונקת מהמציאות הקונקרטיה מזה, ומשאיפותיו של הצעיר היהודי בן העלייה השנייה מזה. ברוח זו הוא מאמין, ששילוב השפעתן של השקפות העולם שהביאו עמם אנשי העלייה השנייה והמציאות הארצישראלית הקונקרטיה מצא את גיבושו הראשון בקרב "הבלתי־מפלגתיים" וההסתדרויות החקלאיות, ואת השלמתו באחדות העבודה.²²

ואומנם, ברוח תפיסתו את ההתפתחויות החברתיות והפוליטיות בתנועת העבודה הארצישראלית כהתפתחות אורגנית פנימית, ולא כיבוא מבחוץ, ראה כצנלסון אף את רעיון ההתיישבות העובדת, לא כנובע מקונספציה מוקדמת של קומונה. הוא נבע, לדעתו, בראש ובראשונה מתוך ייסורי כשלוני העבודה של היחידים במושבות. בהתאם לכך, המטרות שהינחו את הוגיו היו בראש ובראשונה "עזרה הדדית, אחריות כספית ואחריות חברתית".²³

על מנת לסבר את האוזן בדבר ייחודה של גישתו של כצנלסון, הממעטת בתפקידה של ההכרעה האידיאולוגית בעיצוב המציאות, מן הראוי להצביע, כדוגמא, על גישתו של ההיסטוריון יונתן פרנקל בדיונו במעבר מכיבוש העבודה

20. ב' כצנלסון, פרקים, עמ' 130.

21. ב' כצנלסון, העלייה השנייה, עמ' 151.

22. ראה למשל, שם, עמ' 128–130.

23. א' שפירא, "מבוא", שם, עמ' 13.

במושבות יהודה להתיישבות העצמית של הפועלים, בסיועו של הון ציבורי.²⁴ לטענתו, בסוף העשור הראשון של המאה חלה תפנית בחשיבתם הפוליטית והחברתית של אנשי העלייה השנייה. עיקרה היה תחזית מסורת פופוליסטית קודמת, שהובאה לארץ עוד לפני מהפכת 1905. לאחר שנכשלה היאחזותו של הפועל היהודי במושבה, באה שעתו של הזרם האוטופיסטי. ביטויה של תפנית זו היה נטייתם של הפועלים לוותר על המשך המאבק על כיבוש העבודה ביהודה, ולהמירו בהליכה לגליל ובשאיפה להקמת חברה חדשה.

לאור כל אלה טבעי הוא, שבתיאור שמתאר כצנלסון את העלייה השנייה נמצא היסטוריה, שמקורו בעובדה שברל, אשר חווה את קורותיה באינטנסיביות כה רבה, תיאר אותה כפי שהוא גופו חווה אותה. הדבר בא לידי ביטוי, למשל, באפיון שהוא מאפיין את חלוציה ומוריה של העלייה השנייה כעולים מתוך "יאוש גדול". עובדה זו היתה נכונה, מן הסתם, ביחס לברל כצנלסון ואחרים, כדוגמת ברנר. אולם היו מן הסתם גם כאלה שעלו לארץ-ישראל דווקא מתוך תקווה גדולה. אף בציון מקורות השראתם של אנשי העלייה השנייה נמצא היסטוריה בתיאורו של כצנלסון, כפי שמציין אברהם צביון במחקרו "דיוקנו היהודי של ברל כצנלסון".²⁵

ההיסטוריוגרפיה הרשמית של תולדות תנועת העבודה הישראלית אינה מונה בדרך כלל את ברנר ברשימת היוצרים הספרותיים שהשפיעו על העלייה השנייה. כך, לדוגמה, יהודה סלוצקי מונה את הסופרים והמשוררים מ"י כרדיצ'בסקי, אחד-העם, זאב פאירברג, שאול טשרניחובסקי וח"נ ביאליק כמי שעוררו ביצירתם את התנועה לארץ-ישראל, והוא מזכיר כאחד מהמעוררים הבולטים את מנחם אוסישקין, אשר פרסם בסוף 1904 את "הפרוגרמה שלנו", שבה הציע להקים אגודת פועלים שחבריה יתחייבו לשרת בארץ-ישראל לתקופה של שלוש שנים.²⁶ נראה, לכן, שהמקום שמייחס כצנלסון לברנר בתנועה לארץ-ישראל מקורו בראש ובראשונה בנסינונו האישי, או, כפי שמעיר א' צביון, מתוך התייחסות לקבוצות עולים שעלו אחרי השנים תרס"ז-תרס"ח (1907-1908).

אף הצגתה של בעיית העבודה הפיסית במסגרת המאבק לכיבוש העבודה, כבעייתם הקיומית המרכזית של אנשי העלייה השנייה, לוקה בהפרזה. רבים מבני עלייה זו לא התקשו להסתגל לעבודה הפיסית. אולם, כפי שמספר ש"ד יפה:

24. יונתן פרנקל, נבואה ופוליטיקה, סוציאליזם, לאומיות ויהודי רוסיה 1862-1917, תל-אביב תשמ"ט, עמ' 439-445; 452-466.

25. ראה א' צביון, דיוקנו היהודי של ברל כצנלסון, תל-אביב 1984, עמ' 112.

26. סלוצקי, מבוא לתולדות תנועת העבודה הישראלית, עמ' 134-145.

ברל החכם, בעל המעוף והאינטואיציה, לא היה מחונן מטבעו בכשרון העשיה וסבל מאד באותה תקופה על שאינו מצטיין בעבודה. [...] מתקופת עבודתו של ברל בכנרת ליקטו חבריו בדיחות הרבה על כשלונותיו בעבודה, וחבריו לא נזהרו לפרקים להתבדח על חשבונו ואפילו בפניו. הם לא ראו בכך כל אסון, שכן ברל היה יקר לכולנו, אף אם אינו יודע להעביר עגלה בשער סגור למחצה, או שאינו זריז עד כדי להדהיר את הסוסים בהצלפת שוט רועמת באוויר, אולם כשלונותיו דיכאוהו עד עפר.²⁷

גם הסופר י"ח ברנר, שעלה לארץ בתרס"ט (1909), ואשר היה אליבא דברל כצנלסון אחד ממוריהם המובהקים של אנשי העלייה השנייה, התנסה בחוויה דומה, על פי עדותו של שמואל דיין, המספר בזכרונותיו איך בא אל הפרדס "צעיר חדש, בעל פנים עגולים, ובתנועות מרושלות החזיק במעדר, הועמד בשורה והתחיל לחפור. בורותיו היו נלעגים, חסרי המידה הדרושה, כבורותיו של כח חדש."²⁸

לכן הגיוני הוא, שבצירי את הסיטואציה הקיומית והנפשית של אנשי העלייה ייחס ברל כצנלסון לתהליכי ההסתגלות לעבודה הפיסית משמעות ערכית וקיומית שמעל ומעבר לזו שייחסו לה מרבית בני דורו. זאת, בדומה לרוחם של דברים כתב ברנר בספרו *מכאן ומכאן*:

חלומי הפרטי על השינוי בחיי עצמי, על השיבה אל האדמה על החיים והעבודה בחיקה – זה החלום נפתר מיד לא טוב: במשך של איזו ימים נוכחתי כי לא אני האיש וכי ברצון או שלא ברצון, יהיה עלי לשוב לעבודה לעטי ולהתפרנס ממנה.²⁹

הדים לתחושות עזות מעין אלה מהדהדים אף בדברים שנשא כצנלסון ב־1944, בהרצאותיו על תולדות תנועת הפועלים. הוא תיאר בהן בפירוט רב את קשיי הסתגלותם הפיסיים והנפשיים של אישי העלייה השנייה לעבודה, כאשר "אלה אשר חפצו מאד מאד להתעלות בעבודה ולא הצליחו בשום פנים, היתה אי־ההצלחה הזאת שבבילם טרגדיה אישית גדולה, מכיון שנאלצו לבחור להם אחר־כך מקצוע אחר, ויש כאלה הנושאים את הכאב הזה בלבם."³⁰

הדברים מכוונים בראש ובראשונה אליו גופו. על תשתיתם של הלכי רוח מעין אלה יש להבין אף את החשיבות הרבה, ואולי אף העליונה, שמיחס כצנלסון ל"מגע עם המכשיר הגופני של היצרנות הפיסית, על חיי האדם". גם בנקודה זו ניתן להצביע על הימשכותם של קווי זיקה, אומנם בעלי אופי קיומי יותר מאשר

27. ש"ד יפה, *שכילי שדה*, תל־אביב תשי"ט, עמ' 68–69.

28. ש' דיין, "בחפירת בורות", מ' קושניר (עורך), *י"ח ברנר*, תל־אביב תש"ד, עמ' 145.

29. *י"ח ברנר*, "מכאן ומכאן", כל כתבי ברנר, כרך א, תל־אביב 1964, עמ' 337.

30. ב' כצנלסון, פרקים, עמ' 13.

אידיאולוגי, בין כצנלסון לבין א"ד גורדון, אשר לדברי כצנלסון סבר, "שלא רק מצד המוסר החברותי חשובה העבודה, כי אם גם מצד עליית האדם, מצד עליית שכל האדם, מצד עליית כוחות היצירה של האדם."³¹

נקודת ראותו הסובייקטיבית של ברל כצנלסון באה לידי ביטוי אף בתיאור מפלגות הפועלים. הוא מציג אותן, כפי שעומדת על כך א' שפירא בדברי המבוא, מנקודת הראות של מי שסבור, שערכן היה מוגבל מלכתחילה, ועתה ב-1928, משתמו הדיונים בדבר איחוד מפלגות הפועלים הגדולות, הפועל הצעיר ואחדות העבודה, אף הערך היחסי והמוגבל שהיה להן חלף ואיננו. בדומה לכך גם ארגון "השומר" אינו תופס מקום בולט בתיאורו את מפעליה החשובים של העלייה השנייה. זאת בדיוק כשם שהפועלים העירוניים אינם נזכרים בהרצאות שלפנינו, לפני המגעים להקמתה של אחדות העבודה. ואף אז הם מוזכרים מתוך התייחסות לאפשרות שאחדות העבודה, משתקום, תהא עשויה ללכד את הפועלים החקלאיים יחד עם העירוניים. הווי אומר, כפי שמציינת א' שפירא:

סיפור המעשה מתרכז בתולדות הפועל החקלאי בארץ-ישראל. חוגים אחרים ביישוב או בתנועת הפועלים אינם זוכים לתיאור אלא במידה שהם קשורים לתולדות הפועל החקלאי בארץ-ישראל. ב' כצנלסון ראה בהיסטוריה של הפועלים החקלאים את הציר הפורה והיצירתי של תנועת הפועלים בארץ-ישראל, ואכן הבליט ציר זה בתיאוריו.³²

יחד עם זאת, לאור תפיסת מקומו של היחיד והיחס בין האידיאה והמציאות, ניתן לראות בתיאורו הסובייקטיבי של ברל כצנלסון גם משום היענות לאמונתו, שמוקדה וכוחה של העלייה השנייה ביחיד ובמציאות שעמה שרה. על כן אין הוא יכול לתארה ללא "היסט סובייקטיבי", שמקורו בחווייתו הוא. מטעם זה אף דוד בן-גוריון אינו נזכר בקשר להתמודדותם של אנשי העלייה השנייה עם מעקשיה של המציאות הארצישראלית, והוא מוזכר לראשונה בהרצאת מהלך הדיונים והלבטים שקדמו להקמתה של אחדות העבודה, שהיתה משאת נפשו של כצנלסון, ובתור שכזו עמדה במרכז חווייתו. אולם מה שמעניין ואופייני במיוחד הוא, שאף את פעילותו של בן-גוריון למען איחודן של מפלגות הפועלים הארצישראלית תולה כצנלסון, בסופו של חשבון, באופיה המיוחד של תנועת הפועלים הארצישראלית, שהתפתחה, כאמור לעיל, בצורה אורגנית מתוך חיקה של המציאות. שהרי לדבריו, בן-גוריון "היה שליח, הוא הדגיש את עצמו כשליח של ארץ-ישראל. הוא סימל ביחסי-החברים במדינה ההיא את כל הקנאות, את הקנאות המוחלטת של ארץ-ישראל".³³

31. שם, עמ' 69.

32. א' שפירא, "מבוא", העלייה השנייה, עמ' 14.

33. שם, עמ' 127.

בתפיסות ייחודיות אלו בדבר היחס שבין האידיאולוגיה, היחיד והמציאות, אגב תיאור מקומן של ההשפעות הספרותיות והתרבותיות האחרות, שמקורן ב"צייטגייסט", לצד תיאור הטרגיות – או בניבו של ברל כצנלסון, ה"יתמות" של היחיד – שעיצבו את גורלה ומפעלה של העלייה השנייה, יש כדי להסביר את חשיבותן רבה של ההרצאות של כצנלסון במהדורה החדשה שלפנינו. באחת מהרצאותיו ב־1944 הוא אמר, שהיה מעדיף "לדבר על הגורל האישי של בני העלייה השנייה מאשר לדבר על התפתחותה האורגנית". זאת מן הסתם מחמת הסיבה הפשוטה, שהיתה זו למעשה עלייה שלא "מתוך אידיאולוגיה" גזורה אפריורית.³⁴ בתור שכזו יש להבינה איפוא רק מתוך הצבר חוויותיהם של היחידים. פירושם של דברים: אף אם ניכרת ב"הרצאות בפני הבחרות" מידה רבה של סובייקטיביות, הרי שבחשבון אחרון דווקא היא המקנה להרצאות שבפנינו את אופייה של עדות אורגנית, שהינה, כביכול, פריה הבשל של חוויה שנטלו בה חלק ברל כצנלסון ודור שלם; והוסף על כך את דרכי התיאור שמסגל לו ברל כצנלסון, והתבוננותו בקורותיה של העלייה השנייה ובמאבקהם של אישיה מבעד לפריזמה אישית אוהדת וביקורתית בעת ובעונה אחת – כל אלה מיטיבים לשרטט את המימד האנושי של העלייה השנייה, מימד שבו יש לחפש את ערכה הסגולי. שכן ברל כצנלסון מגולל בפנינו סיפור חיים מלא תובנה לנפש האדם ולמצוקתו, כך שקורותיה של העלייה נפרשות לפנינו כמעין דרמה הצופנת בתוכה בשורה מוסרית וחברתית לדורות הבאים.

ואחרון אחרון. חשובים במיוחד וראויים לברכה בפני עצמם הם העריכה ועיצוב הספר. זאת, באשר המטרה שהציבו בפניהן עורכות ההרצאות שלפנינו אינה לשרת רק את ההיסטוריון והחוקר, שיכול היה להסתפק בהרצאות גופן, אלא לפתוח את עולמה הרוחני והחברתי של העלייה השנייה בפני הקורא שאינו בקי בנבכייה של תנועת הפועלים הארצישראלית. ואם יצליחו בכך, דיינו.